

НОВА ПАМ'ЯТКА ДАВНЬОРУСЬКОЇ БІЛОКАМ'ЯНОЇ РІЗЬБИ

Статтю присвячено віднайденню 1974 р. в Успенській церкві XVI ст. (село Крилос Галицького району Івано-Франківської області), збудованій з кам'яних блоків колись знаменитого Успенського собору XII ст., рельєфного зображення дракона. Білокам'яна різьба датується початком XII ст., адже, очевидно, прикрашала якийсь фрагмент інтер'єру колись відомого храму Галича. Виготовили його на місці в Галичі. Однак функціональне призначення цього зображення досі поза розгадками науковців.

Ключові слова: *собор Пресвятої Богородиці, рельєф дракона, Галич, Крилос, Ярослав Осмомисл, білий вапняк, різьба, мистецтво.*

Наприкінці 1974 р. робітники Львівської спеціальної науково-реставраційної виробничої майстерні реставрували Успенську церкву в селі Крилосі – пам'ятку архітектури XVI ст. Тут їх очікувала незвичайна знахідка. Під грубим шаром тиньку в північно-східному куті бабинця на висоті 125 см від підлоги було виявлено білокам'яний рельєф (розмір 33х61 см), виконаний з дрібнозернистого вапняку. На рельєфі зображено двоногого крилатого дракона, що летить праворуч. Голова на тонкій шиї опущена вниз. Підігнутий хвіст виконано об'ємно. З пащі чудовиська вириваються язика полум'я, що нагадують стилізовану гілку рослини. На язика дракона, яким він торкається нижнього краю рельєфу, збереглися сліди фарби досить інтенсивного цегляного кольору, нанесеної на вапняковий набіл, яким покритий весь рельєф. Дракон обрамований з трьох боків високим, різної ширини бортом, що утворює глибокий ковчег. Ширина лівого борта 7 см, верхнього – 4 см, нижнього – 5 см, глибина ковчеха – 6 см. Правий край обламаний. Рельєф збережений задовільно, окрім відбитих ніг дракона.

Вже при побіжному огляді рельєфу в ньому впізнається витвір романського мистецтва. Це підтверджують зооморфний мотив, стиль, матеріал і техніка виконання.

Постає питання, як рельєф з драконом опинився в Успенській церкві XVI ст.? Віднайти відповідь допомогли матеріали археологічних розкопок Успенського катедрального собору XII ст. і парафіяльної Успенської церкви в Крилосі. Відомо, що село Крилос розташоване на території давнього Галича. Ще під час археологічних розкопок 1934–1938 рр. тут було віднайдене і розкрито фундаменти Успенського собору¹. Нове відкриття ще раз підтверджує думку науковців про місце розташування столиці галицьких князів. Розміри фундаментів собору виявились дуже великими (32х32м) і поступаються лише Софії Київській. Собор в давньому Галичі було споруджено 1157 р.² Вперше на сторінках літопису він згадується 1187 р. у зв'язку зі смертю князя Ярослава Осмомисла³.

В середині XIII ст. Галич і його численні собори пережили те, що й інші руські міста. Після монголо-татарської навали 1241 р. та наступних набігів Успенський собор перетворився на руїну. На початку XV ст. матеріал звідси брали на будівництво каплиці, розташованої з внутрішнього боку фрагментарно збереженої південної стіни. В першій половині XVI ст. тесаний камінь княжого собору послужив будівельним матеріалом для Успенської церкви, закладеної на віддалі 12 м від його фундаментів⁴. Повторне використання каменю підтверджують натурні обстеження цієї пам'ятки, проведені в кінці XIX ст. 1890 р. історики Ізидор Шараневич і Олександр Чоловський, обстеживши фундаменти апсид церкви, виявили в їхньому муруванні блоки тесаного каменю з залишками різьбленого орнаменту і фрескового живопису⁵. Крім того, на кам'яних блоках південного і північного фасадів збереглися давні графіті. Деякі з них вставлено в стіну перевернутими. Все це дає підстави вважати, що рельєф з драконом походить зі старого Успенського собору і констатувати його повторне використання як будівельний матеріал, бо сумнівно, щоб у

---

¹ Історія українського мистецтва. Київ, 1966. Т. 1. С. 215.

² Там само.

³ Полное собрание русских летописей. Москва, 1962. Т. II. Стб. 656.

⁴ Пастернак Я. Старий Галич. Краків ; Львів, 1944. С. 125–126.

⁵ Teika konserwatorska. Rocznik kola c. k. konserwatorów starożytnych pomników Galicji wschodniej. Lwów, 1802. S. 156.

XVI ст. рельєф могли перенести в нову церкву як декоративний елемент. На щастя, рельєф вставили в мурування стіни лицевим боком назовні. Можна припустити, що цей рельєф не єдиний зразок білокам'яної різьби, захованої в стінах Успенської церкви XVI ст.

Встановивши походження рельєфу зі змієм з Успенського катедрального собору, ми маємо всі підстави датувати цю пам'ятку початком другої половини XII ст., беручи до уваги дату постановня собору. Місце виконання рельєфу – Галич. Матеріал для нього – білий вапняк – завезено, очевидно, з околиць Миколаєва над Дністром. У Галичі та його околицях вапняк відсутній. Для будівництва собору використовували алебастр, який добували в сусідніх з Крилосом селах Вікторові, Соколі, Журавках, Бовшеві, а вапняк – з села Демні біля згаданого вже Миколаєва⁶, звідки його доставляли в Галич водним шляхом по річці Дністрі. Для мурування склепінь застосовували подільський травертин⁷.

Мистецтво Галицько-Волинської Русі репрезентовано дуже обмеженою кількістю збережених пам'яток, і говорити про нього загалом наразі важко. Тому кожна нова знахідка деталей архітектурної пластики галицького собору заслуговує найприскіпливішої уваги.

Крилоський дракон – наразі єдиний збережений рельєф, який дає уявлення про характер білокам'яної скульптури давнього Галича. Все інше, знайдене давніше з цього виду мистецтва, існує лише у фрагментарному вигляді. З нечисленних пам'яток зооморфного, антропоморфного й орнаментально-декоративного характеру, виявлених на території давнього Галича, варто вказати на фрагмент маски лева⁸, фрагмент маски з олов'яним оком з Успенського собору⁹, що служив, очевидно, консоллю аркатурного фриза, голову лева, віднайдену в руїнах церкви Благовіщення Пресвятої Богородиці¹⁰. Серед пам'яток декоративної різьби варто згадати добре збережену капітель, знайдену на

---

⁶ Пастернак Я. Назв. праця. С. 82.

⁷ Там само. С. 84. Під час розкопок було віднайдене шматки цього каменю зі збереженими залишками фрескового живопису.

⁸ Зберігається в Івано-Франківському краєзнавчому музеї.

⁹ Історія українського мистецтва. С. 242, іл. 190.

¹⁰ Peleński J. Halicz w dziejach sztuki średniowiecza. Krakow, 1914. S. 64, il. 50.

полі з топонімом *Гробиска*¹¹. Уяву про архітектурний декор дають західний і південний портали єдиного збереженого в Галичі давнього храму – церкви Св. Пантелеймона (бл. 1200), а також фрагменти, віднайдені під час археологічних розкопок Успенського собору.

Наразі важко визначити функціональне призначення рельєфу з драконом та його місце в декорі Успенського собору. Однак, судячи з археологічних знахідок, можна стверджувати, що собор Ярослава Осмомисла як головна святиня Галича був пишно декорований. Його стіни були прикрашені фресками, підлоги були вимощені полив'яними керамічними плитками. За аналогією зі збереженими пам'ятками XII ст. – давньоруськими Володимиро-Суздальського князівства та західними, романськими – можна припустити, що дракон був елементом фасадного вистрою, можливо, він прикрашав західний фасад при головному порталі.

Порівнюючи галицького дракона зі збереженими рельєфами давньоруської білокам'яної пластики, без огляду на загальну для них тератологічну тематику, матеріал і техніку виконання, прямих і безпосередніх аналогій не спостерігаємо. Паралелі для галицького дракона доводиться шукати в пам'ятках романського Заходу. В конкретному випадку варто врахувати і безпосередню близькість Галицько-Волинської Русі до Західної Європи, що не могло не відбитися на її мистецькій культурі. Властиво вона, за влучним зауваженням Г. Вагнера, транслювала романізаційні форми в мистецтво Володимиро-Суздальської Русі¹². Ці форми завозили галицькі майстри, котрі на запрошення Андрія Боголюбського брали участь у будівництві Володимира, Суздаля, Юр'єва-Польського.

Безсумнівно, мистецтво Галицько-Волинської Русі стояло на високому професійному рівні. Майстри, що працювали тут, створили високомистецькі твори різних видів і жанрів.

Романські елементи є однією з істотних особливостей будівництва давнього Галича. Тут застосовували ту саму будівельну техніку, вико-

---

¹¹ Ibidem. S. 86, il. 57. Капітель експонувалася на Археологічно-бібліографічній виставці Ставропігійського інституту у Львові. Див.: Шараневич И. Отчет из Археологическо-библиографической выставки Ставропигийского института во Львове. Львов, 1881. С. 20.

¹² Вагнер Г. Скульптура древней Руси. XII век. Владимир. Боголюбово. Москва, 1969. С. 180.

ристовували подібні матеріали. Разом з тим у ньому переважають типологічні риси візантійського будівництва, які проявляються в загальній концепції хрестово-купольного храму. Якщо план Успенського собору в Галичі аналогічний до планів київських споруд (Десятинна церква) і храмів Північно-Східної Русі (Успенський собор у Володимирі), то білокам'яна різьба, навпаки, має прямі аналогії серед романських, зокрема південнонімецьких, пам'яток. Йосиф Пеленський небезпідставно називає галицьку школу самостійною і бачить її суть в тому, що в ній органічно поєдналися традиції мистецтва Заходу і Сходу¹³.

З романською пластикою галицький рельєф поєднує певний натуралізм у передачі зооморфного зображення. В цьому він далекий від декоративно-схематичних, стилізованих рельєфів Володимира. Інтерпретація галицького рельєфу складніша за формою і одночасно реалістичніша. Дракон наповнений рухом, динамікою. Майстер досяг цього, ледь піднявши тіло дракона до верхнього краю і залишивши внизу більше вільного простору. Цей прийом створює враження летючого зверху вниз чудовища. З його пащі вириваються язика полум'я. Такий дракон може втілювати сатану, якою поборює архангел Михайло, або змія з Юрієм-змієборцем.

Для романського і ґотичного мистецтва на Заході тератологічні мотиви мають таке ж значення, як і для мистецтва давньої Русі. Тут важливу роль відіграли середньовічні бестіарії або фізіологи. Фізіологи були відомі в Русі ще в домонгольський період. Вони служили джерелом, з якого майстри черпали матеріал для декорування храмів та княжих палаців, надаючи їм релігійно-символічного змісту.

Наближеність галицької архітектурної пластики до романських зразків, зокрема південно-німецьких, свого часу вже відзначали дослідники¹⁴. Але якщо давніше порівняльний і стилістичний аналіз проводився лише на матеріалі незначних вцілілих фрагментів, то тепер ми маємо добре збережену пам'ятку.

---

¹³ Peleński J. Op. cit. S. 129.

¹⁴ Eјusdem. Op. cit. S. 193; Пастернак Я. Назв. праця; Раппопорт П. К вопросу о сложении галицкой архитектурной школы // Славяне и Русь. Москва, 1968. С. 460.

Аналогією до галицького дракона є рельєфи західного фасаду церкви Св. Якова в Реґенсбурзі, датовані XII ст.¹⁵ Наближеність його архітектурного вистрою до декору Успенського собору в Галичі вже відзначив Ярослав Пастернак на матеріалі віднайдених при археологічних розкопках різних деталей portalу та вікон¹⁶. В основі цієї близькості лежить прямий історичний зв'язок між Галичем і Реґенсбург'ом, який був центром торгівлі західних країн з давньою Руссю. Через галицько-волинські міста пролягав торговий шлях з Реґенсбург'а в Київ¹⁷. Тому вплив романських форм на мистецтво Галича, а звідси і на мистецтво Північно-Східної Руси, закономірний. Дракон, що випускає полум'я у вигляді пальмової гілки, зображений і на капітелі собору в Ґурці (Австрія) XII ст.¹⁸ Ще ближчу аналогію спостерігаємо в крилатому драконі на порталі притвору крипти Св. Леонарда на Вавелі в Кракові, датованої початком XII ст.¹⁹

Не менш суттєві аналогії дають романські рельєфи тимпанів Саксонії і Тюрингії, зокрема рельєф з зображенням дракона в тимпані собору у Відераві²⁰. Цей двоногий крилатий дракон з закрученим хвостом досить близько нагадує рельєф з Успенського собору в Галичі.

Мотиви крилатих драконів трапляються і в багатьох інших західних пам'ятках XII–XIII ст. Але наведених аналогій цілком достатньо, щоб встановити зв'язок галицького рельєфу з романською пластикою. Цей зв'язок не варто розглядати як пряме запозичення. Його треба сприймати

---

¹⁵ Peter H. Feist. *Plastiken der Deutschen romantik*. Dresden, 1960. S. 30, il. 24.

¹⁶ Пастернак Я. Назв. праця. С. 122.

¹⁷ Исаевич Я. *Культура Галицко-Волынской Руси // Вопросы истории*. Москва, 1973. № 1. С. 94; Даркевич В. *Произведения западного художественного ремесла в Восточной Европе*. Москва, 1966.

¹⁸ Puhringer R. *Denkmaler der früh- und hochromanischen Baukunst in Osterreich*. Wien ; Leipzig, 1931. Taf. VII, abb. 17.

¹⁹ *Katalog zabytkow sztuki w Polsce*. T. IV. Miasto Krakow. Wawel, cz. I. Warszawa, 1965. Il. 507.

²⁰ Neubaner E. *Die romanischen skulptierten Bogenfelder in Sachsen und Thuringen*. (Corpus der romanischen Kunst in Sachsisch-Thiiringischen Gebiet. Reihe B). Bd. I. Berlin, 1972. S. 241–242, abb. 182–188.

як закономірне явище, обумовлене близьким сусідством Галицько-Волинської Русі із Західною Європою.

Віднайдена пам'ятка говорить не лише про існування в давньому Галичі білокам'яної пластики як невід'ємної частини архітектурного декору, але і про високу майстерність її виконавців. Обробка білого каменю – основного будівельного матеріалу Галицько-Волинської Русі відзначалась особливою претензійністю. В цьому легко переконатися на прикладах вцілілих або збережених фрагментарно пам'яток галицького будівництва XII–XIII ст.

Ця та інші пам'ятки мистецтва Галицько-Волинської землі чекають на ґрунтовні дослідження.

Volodymyr Vuitysk (Lviv, Ukraine)

The new landmark of the Old East Slavic white-stone carving

The article is devoted to the founding of the embossment of a dragon in 1974 in the Assumption Church of the XVIth century (Krylos village, Halych district, Ivano-Frankivsk region), built of stone blocks of the once-famous Assumption Cathedral of the XIIth century. The white-stone carving dates from the beginning of the XIIth century since it apparently adorned some fragment of the interior of the once-famous Halych temple. It was made on-site in Halych. However, the functional purpose of this embossment is still beyond the scientific discernment.

Keywords: *Cathedral of the Blessed Virgin Mary, embossment of a dragon, Halych, Krylos, Yaroslav Osmomysl, white stone, carving, art.*

Вуйцик Володимир. Вибрані праці. До 70-річчя від дня народження // Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація». Львів, 2004. Вип. 14. С. 279–282.

РЕЛЬЄФ ДРАКОНА НА БІЛОКАМ'ЯНОМУ БЛОЦІ З ГАЛИЦЬКОГО УСПЕНЬСЬКОГО СОБОРУ

1974 р. львівський реставратор Володимир Вуйцик в кутовій частині північної стіни притвору Успенської церкви у Крилосі під штукатуркою на тесаному кам'яному блоці виявив унікальну пам'ятку мистецтва середньовічного Галича – скульптурний рельєф із зображенням дракона з роззявленою пащею, виконаний у техніці високого горельєфа. Голова мітичної істоти переходить у змієподібний тулуб, опертий на лапи і загнутий донизу хвіст. Рельєф, очевидно, був розфарбований, бо в окремих місцях збереглися сліди червоної фарби. Мистецтвознавці відзначають реалістичність та живописність зображення. Дракон відтворений в динаміці, позаду хвоста видно рельєфний ажур, що викликає відчуття польоту, а з пащі виривається пальмета. Загалом фігура чудовиська передає характер хижости, живучости і хитрости.

Який же підтекст закладав автор у зображення дракона? В язичницькій мітології змії обожнювалися, його вважали символом очищення, мудрости й розважливости. Його зображення відігравало роль оберега, що відлякував злих духів. Під впливом християнства ставлення до змія різко змінилося: він починає символізувати сили зла, які перемогла нова релігія. На іконах християнські святі Юрій Змієборець і архангел Михаїл побороють змія.

Крилоський рельєф створено в той період, коли християнство ще не отримало остаточної перемоги над язичництвом. В епоху двовірства зберігали силу атрибути багатобожжя. Тому віднайдений у храмі рельєф дракона слід, очевидно, розглядати як давній традиційний символ, покликаний оберігати святиню. Це засвідчує і вивергнута з пащі гілка пальмети, яка символізує відродження позитивної основи.

Пам'ятку виявлено наш співвітчизник, але перша опублікувала статтю про неї харківська дослідниця Олена Воробйова (див.: Воробьева Е. Рельєф с драконом из Галича // Советская археология. 1981. № 1. С. 209–219). Після неї своїми думками про рельєф у наукових виданнях поділилися мистецтвознавці Дмитро Крвавич (див.: Крвавич Д. Нововідкрита пам'ятка давньоруської скульптури // Образотворче мистецтво. 1982. № 2. С. 30–31), Володимир Вуйцик (див.: Вуйцик В. Новый памятник древнерусской белокаменной резьбы // Памятники культуры. Новые открытия. 1982. Ленинград, 1984. С. 212–215) та Михайло Фіголь (див.: Фіголь М. Скульптура, рельєф та білокам'яна декоративна різьба в архітектурі стародавнього Галича // Українське мистецтвознавство. Київ, 1993. Вип. 1. С. 22–25). Усі дослідники знахідки погодилися з думкою першовідкривача, який датував її початком другої половини XII ст., тобто періодом будівництва Успенського

собору. О. Воробйова вважала, що блок із рельєфом потрапив у будівельний матеріал нової церкви і як цікава деталь був вмонтований у стіну. За розмірами і характером структури матеріалу він повністю ідентичний кам'яним блокам із руїн старої катедрі.²¹ З таким висновком погодився і Д. Крвавич. Він писав: «Без сумніву, блок з рельєфним зображенням є елементом повторного використання, і вмуровано його в стіну церкви виключно, як будівельний матеріал».²²

У дослідників рельєфу немає суперечок і щодо його можливого місця розташування в декорі Успенського собору. В. Вуйцик, Є. Воробйова і Д. Крвавич вважають, що змієподібний дракон, найімовірніше, був фрагментом фасадного декору і містився в тимпані різьбленого архітектурного блока порталу²³. Ба більше, відсутність обрамлення з правого боку дає підстави вважати, що рельєф був частиною композиції, яка складалася з двох симетричних зображень драконів та символу християнства посередині. Аналогічні сюжети архітектурного оздоблення культових романських споруд трапляються в Угорщині²⁴. Львівський професор мистецтвознавства Д. Крвавич висловлює думку, що за технікою і манерою виконання вказаний рельєф можна віднести до робіт майстрів галицької художньої школи²⁵.

За публікаціями дослідників дізнавшись про походження пам'ятки, починаєш розуміти, що це не просто свідчення нашої високої духовності, це свідчення віковичних зв'язків Галицько-Волинської Русі з західно-європейськими митцями, це свідчення нашої європейськості, свідчення ретрансляції романізаційних форм у мистецтво Володимиро-Суздальської Русі.

З огляду на важливість пам'ятки в кількох номерах збірника ми даватимемо передрук статті про рельєф названих вище авторів. Перша в цьому ряду стаття першовідкривача пам'ятки Володимира Вуйцика.

*Упорядник текстів Зеновій Федунків
(Івано-Франківськ)*

---

²¹ Воробьева Е. Рельеф с драконом из Галича // Советская археология. 1981. № 1. С. 210.

²² Крвавич Д. Нововідкрита пам'ятка давньоруської скульптури // Образотворче мистецтво. 1982. № 2. С. 30.

²³ Див. названі вище праці В. Вуйцика, Є. Воробйової і Д. Крвавича.

²⁴ Крвавич Д. Назв. праця. С. 30–31.

²⁵ Там само.